

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

تاریخ (۳)

ایران در دوره اسلامی

رشته علوم و معارف اسلامی

پایه دوازدهم

دوره دوم متوسطه

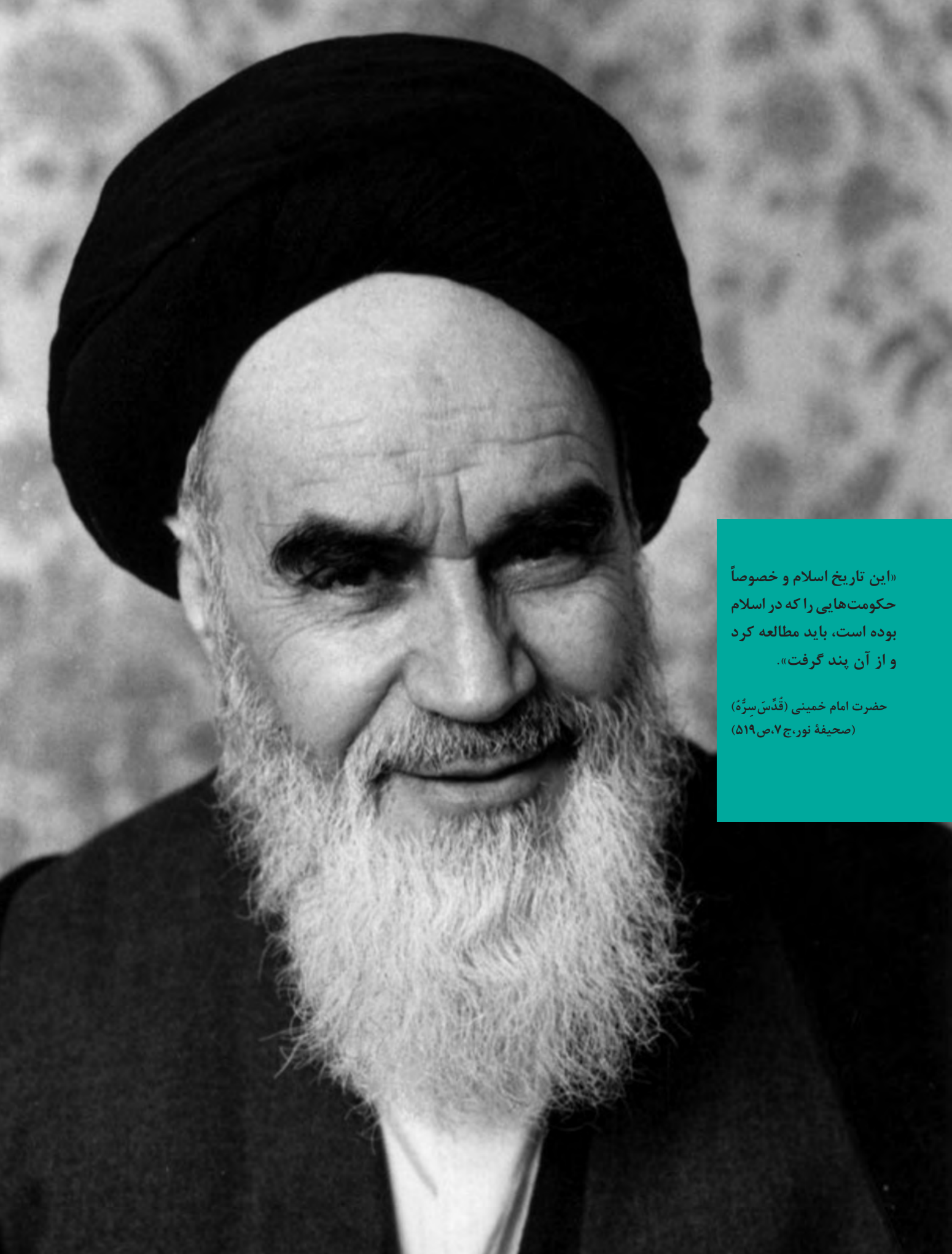

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب:
پدیدآورنده:
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف:
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف:
مدیریت آماده‌سازی هنری:
شناسه افزوده آماده‌سازی:
نشانی سازمان:
ناشر:
چاپخانه:
سال انتشار و نوبت چاپ:

تاریخ (۳) - پایه دوازدهم دوره دوم متوسطه - ۱۱۲۲۳۳
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
احمد ابوحمزه، اسماعیل باغستانی، موسی الرضا بخشی استاد، عباس پرتوی مقدم، فریده حشمتی، سیدابوالفضل رضوی، سیدحسین رضوی خراسانی، حشمت‌الله سلیمی، پروانه صالحی‌نیا (اعضای شورای برنامه‌ریزی)
احمد ابوحمزه (درس ۱۱)، حسین احمدی (درس ۱۴)، هادی بکاییان (درس ۳)، بر اساس درس‌های ۳ تا ۶ از کتاب تاریخ معاصر ایران (درس ۸)، عباس پرتوی مقدم (درس ۷ و ۱۱)، بازنویسی از کتاب تاریخ ایران و جهان ۲ (درس ۹، ۱۲، ۱۳)، سیدابوالفضل رضوی (درس ۴)، سیدحسین رضوی خراسانی (درس ۱، ۲، ۵ و ۷)، کوروش فتحی (درس ۶) (اعضای گروه تألیف) و با همکاری اسماعیل باغستانی - افسانه حجتی طباطبایی (ویراستار)
اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
احمدرضا امینی (مدیر امور فنی و چاپ) - مجید ذاکری‌یونسی (مدیر هنری) - مهلا مرتضوی (صفحه‌آرا) - رضا امینی، عدید فیروزی (عکاس) - مریم دهقان‌زاده (رسم) - زهره برهانی‌زرندی، فاطمه صغری‌ذوالفقاری، سیما لطفی، فاطمه پزشکی و حمید ثابت کلاچاهی (امور آماده‌سازی)
تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)
تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار: ۹۲۶۶۰۸۸۳، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹
وبگاه: www.chap.sch.ir و www.irtextbook.ir
شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران تهران: کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن: ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۳۷۵۱۵-۱۳۹
شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
چاپ سوم ۱۳۹۹

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۳۰۴۲-۰
ISBN: 978-964-05-3042-0

«این تاریخ اسلام و خصوصاً
حکومت‌هایی را که در اسلام
بوده است، باید مطالعه کرد
و از آن پند گرفت.»

حضرت امام خمینی (قُدَسَ سِرُّهُ)
(صحیفه نور، ج ۷، ص ۵۱۹)

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع، بدون کسب مجوز از این سازمان، ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

این کتاب بر اساس نظرات واصله از مراکز علمی معتبر و دبیران مجرب برای سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ مورد بازبینی و اصلاح جزئی قرار گرفت.

محتوای این کتاب تا پایان سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ تغییر نخواهد کرد.

فهرست

۱	تاریخ و تاریخ‌نگاری	درس ۱
۱۵	منابع تاریخ اسلام و ایران	درس ۲
۲۸	ایران در دوران غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی	درس ۳
۳۹	حکومت، جامعه و اقتصاد در عصر مغول – تیموری	درس ۴
۵۴	تحولات سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفوی	درس ۵
۶۹	ایران و جهان در آستانه دوره معاصر	درس ۶
۸۳	ایران در عصر قاجار (از آغاز تا پایان سلطنت ناصرالدین شاه)	درس ۷
۱۰۴	انقلاب مشروطه ایران	درس ۸
۱۲۱	جنگ جهانی اول و ایران	درس ۹
۱۳۱	جنگ جهانی دوم و جهان پس از آن	درس ۱۰
۱۴۱	نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران	درس ۱۱
۱۵۱	انقلاب اسلامی	درس ۱۲
۱۶۱	استقرار و تثبیت نظام جمهوری اسلامی	درس ۱۳
۱۷۰	جنگ تحمیلی و دفاع مقدس	درس ۱۴
۱۸۱	منابع و مأخذ	

سخنی با دبیران ارجمند

شکر و سپاس خدای را که توفیق تألیف کتاب تاریخ (۳)، ویژه دانش‌آموزان رشته علوم و معارف اسلامی در پایه دوازدهم را به ما عنایت کرد. پیش از ورود به متن کتاب، توجه شما همکاران گرامی را به چند نکته جلب می‌کنیم:

۱ کتاب تاریخ (۳) در چارچوب رویکرد و اهداف اسناد تحولی (سند تحول بنیادین و سند برنامه درسی ملی) تألیف شده است. رویکرد خاص این کتاب، توجه و تأکید بر توسعه سواد تاریخی، تحکیم هویت فردی و جمعی (ملی) دانش‌آموزان و ارتقای تربیت سیاسی و اجتماعی آنان است.

۲ در این کتاب تجزیه و تحلیل و درک زمینه‌ها، علل، عوامل، آثار و پیامدهای رویدادها و تحولات تاریخی، مورد توجه و تأکید است و به هیچ وجه انباشت ذهنی و به خاطر سپردن جزئیات توصیه نمی‌شود؛ بنابراین، در فرایند ارزشیابی مستمر، به ویژه در طراحی آزمون‌های کتبی پایانی، این نکته مهم را مد نظر قرار دهید.

۳ رویکرد آموزشی این کتاب ناظر به روش‌های تدریس مشارکتی و تعاملی است. به همین منظور، فعالیت‌های گوناگونی در لابه‌لای مطالب طراحی شده است تا دانش‌آموزان را در فرایند یاددهی - یادگیری درگیر کند و موقعیت‌هایی برای تفکر و گفت‌وگوی علمی در کلاس فراهم آورد. این فعالیت‌ها را به مثابه بخشی از فرایند تدریس به حساب آورید و انجام آنها را به خارج از کلاس موکول نکنید. فراگیران را راهنمایی و تشویق کنید که به صورت گروهی و با همفکری، فعالیت‌ها را انجام دهند. پیشنهاد می‌شود بخشی از نمره ارزشیابی مستمر را به مشارکت فعال در انجام فعالیت‌ها اختصاص دهید و این موضوع را در آغاز سال تحصیلی به اطلاع دانش‌آموزان برسانید.

۴ بخش مهمی از فعالیت واحدهای یادگیری، به بررسی شواهد و مدارک تاریخی اختصاص دارد. عمده این شواهد و مدارک، از منابع اصلی و معتبر دوره‌های مختلف اخذ شده است. هدف این‌گونه فعالیت‌ها فقط انتقال برخی اطلاعات تاریخی به فراگیران نیست، بلکه مقصود آن است که دانش‌آموزان یاد بگیرند که چگونه می‌توان آن اطلاعات را برای تحلیل و تفسیر رویدادهای تاریخی به کار بگیرند. علاوه بر آن، این نوع از فعالیت‌ها فراگیران را با منابع تاریخی و زبان آنها آشنا می‌کند. پیشنهاد می‌شود با رجوع به منابع اصلی، فعالیت‌های دیگری مانند نمونه‌های کتاب طراحی کنید. لازم به یادآوری است که در ارزشیابی‌های مستمر و پایانی، به هیچ وجه دانش‌آموزان را ملزم به حفظ اطلاعات مندرج در متن شواهد و مدارک نکنید، اما می‌توانید، با ارائه یک یا چند مورد از شواهد و مدارک، پرسش‌های استنباطی و تحلیلی درباره آنها طرح کنید.

۵ تکلیف‌هایی با عنوان «کاوش خارج از کلاس» برای هر یک از واحدهای یادگیری (درس‌ها) طراحی شده است. با معرفی منابع و مآخذ معتبر، از دانش‌آموزان بخواهید که تکلیف مذکور را به صورت فردی یا گروهی در چارچوب محدوده‌های تعیین شده انجام دهند.

۶ نمودار خط زمان و نقشه‌های تاریخی، از جمله ابزارهای مهم و مؤثر در آموزش درس تاریخ محسوب می‌شوند. در این کتاب، بخشی از محتوای آموزشی، شامل پاره‌ای از رویدادها، شخصیت‌ها، مکان‌های تاریخی و... در قالب نقشه، نمودار و جدول طراحی شده است. ضرورت دارد در جریان یاددهی - یادگیری، توجه دانش‌آموزان را به این قسمت از محتوای کتاب جلب کنید و از آنان بخواهید که با بررسی دقیق نمودارها، نقشه‌ها و جدول‌ها، فعالیت‌های مربوط به آنها را انجام دهند. به هیچ روی، فراگیران را تشویق و یا ملزم به حفظ اطلاعات مندرج در نمودارها، نقشه‌ها و جدول‌ها ننمایید و در آزمون‌های پایانی نیز از این بخش‌ها هیچ پرسشی طرح نکنید. برای تعمیق یادگیری، دانش‌آموزان را ترغیب و راهنمایی بفرمایید که نمودارهایی با موضوع‌های متنوع طراحی کنند؛ مثلاً جدول سلسله‌ها و یا فرمانروایان یک سلسله، آثار و بناهای شاخص دوران‌های مختلف تاریخ ایران اسلامی را در اختیار آنان قرار دهید و بخواهید که نمودارهای ساده یا مصور ترسیم کنند.

۷ همکاران ارجمند، هدف برنامه‌دستی تاریخی این نیست که دانش‌آموزان فقط مجموعه‌ای از گزاره‌های تاریخی را به شکلی مستقل و مجزا از هم به ذهن بسپارند، بلکه مقصود آن است که دانش‌آموزان، به تناسب ظرفیت‌های فردی خویش، با مطالعه کتاب درسی، جست‌وجو، کاوشگری، بررسی شواهد و مدارک، همفکری، گفت‌وگو و کار گروهی، برخی علل و نتایج رویدادهای مهم تاریخی و فراز و فرود مهم‌ترین تمدن‌ها، به خصوص تمدن ایرانی - اسلامی را درک و تحلیل کنند.

۸ گروه برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب درسی در دفتر تألیف کتاب‌های درسی، آماده دریافت انتقادات و پیشنهادهای شما درباره این کتاب هستند. لطفاً نظرها و دیدگاه‌های خود را از طریق پیام‌نگار (ایمیل) زیر ارسال کنید.

dini_dept @ talif.sch.ir

دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

سخنی با دانش آموزان عزیز

دانش آموز عزیز! علم تاریخ درباره گذشته بحث می‌کند؛ اما متعلق به گذشته نیست. تاریخ را برای درک زمان حال و ترسیم افق‌های پیش رو باید خواند و شناخت؛ زیرا تا ندانیم که بوده‌ایم، کجا بوده‌ایم، و از کجا آمده‌ایم، نخواهیم فهمید که هستیم و به کجا می‌رویم؛ بنابراین، به تاریخ باید بیش از یک تکلیف درسی توجه کنیم.

۱ کتاب تاریخ (۳) شامل مهم‌ترین رویدادها و تحولات تاریخ ایران و اسلام از ایران دوران غزنوی تا عصر حاضر است. این دوره از تاریخ ایران، با قرون وسطا و عصر جدید در تاریخ اروپا نیز مقارن است که به آن نیز مختصراً پرداخته خواهد شد.

۲ این کتاب به این منظور تألیف نشده است که شما کلمه به کلمه آن را به خاطر بسپارید؛ بلکه یکی از اهداف این کتاب، تقویت انگیزه جست‌وجوگری علمی و ارتقای مهارت کاوشگری شما در موضوع‌های تاریخی است. هدف دیگر آن، فراهم آوردن فرصت‌هایی برای مطالعه و انجام فعالیت‌های فردی و گروهی است تا علل و نتایج رویدادهای مهم تاریخی و نقش و تأثیر شخصیت‌های بزرگ را در تاریخ، بررسی و درک کنید.

بنابراین، از شما انتظار نمی‌رود که در پایان سال تحصیلی، حجم عظیمی از نام سلسله‌ها، فرمانروایان، کشورها، شهرها و سال‌ها را حفظ کرده باشید؛ اما به‌عنوان مثال انتظار می‌رود که بتوانید نقش و اهمیت منابع مکتوب و غیرمکتوب را در بررسی و شناخت تاریخ اسلام و ایران در دوران اسلامی دریابید؛ علل و نتایج رویدادهای مهم تاریخی را درک و به‌طور مستدل بیان کنید، و نقش و تأثیر شخصیت‌های مهم را در رویدادها و تحولات مهم تاریخی، تحلیل کنید. به عبارت دیگر، منظور از خواندن این کتاب، فهمیدن است، نه حفظ کردن.

۳ مطالبی که با عنوان «بررسی شواهد و مدارک» و «بیشتر بدانیم» در کتاب آمده است، ارزش و اهمیتی همچون سایر مطالب کتاب دارند و نادیده گرفتن آنها، یادگیری مباحث دیگر را مشکل می‌کند؛ بنابراین، این قسمت‌ها را مانند دیگر قسمت‌های کتاب جدی بگیرید و فعالیت‌های مربوط به آنها را انجام دهید. لازم به ذکر است که هیچ ضرورتی به حفظ کردن محتوا و اطلاعات مندرج در قسمت‌های «بیشتر بدانیم» و متن «شواهد و مدارک» نیست و از این قسمت‌ها در آزمون‌های شفاهی و کتبی هیچ پرسش دانشی طرح نخواهد شد؛ اما دبیر می‌تواند یکی از متن‌های بخش «بررسی شواهد و مدارک» را در اختیار شما قرار دهد و پرسش‌های استنباطی و تحلیلی درباره آن طرح کند.

۴ در این کتاب، بخشی از محتوای آموزشی از طریق نقشه‌های تاریخی، نمودارهای خط زمان و دیگر نمودارها و جدول‌ها ارائه شده است. لازم است به آنها توجه کامل کنید و فعالیت‌های مربوط به آنها را انجام دهید. از مندرجات نقشه‌ها، نمودارها و جدول‌ها نیز، در آزمون‌های کتبی و پایانی، پرسشی طرح نخواهد شد.

۵ گروه برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های درسی در دفتر تألیف کتاب‌های درسی، آماده دریافت انتقادات و پیشنهادهای شما درباره این کتاب هستند.

دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری